

IV

De apriorische grondslag van het kennen

§ 15 *Probleemstelling*

De grondslag van Webers denken over wetenschap vormt het inzicht dat we om te kennen een zekere afstand moeten nemen van de doeleinden en strevingen die ons dagelijks leven beheersen. Ten eerste mogen we, als we wetenschap willen bedrijven, niet volledig opgaan in het najagen van materiële belangen. Maar ook het nastreven of willen realiseren van culturele of maatschappelijke idealen valt niet onmiddellijk samen met het wetenschappelijk kennen. Wetenschap is als zodanig niet identiek met het streven naar realisatie van een praktisch doel. Kennen impliceert een zekere distantie ten aanzien van het realiseren van praktische doeleinden, want het willen begrijpen van de realiteit is iets anders dan het willen veranderen ervan. Het praktisch willen realiseren van een bepaald soort samenleving of orde in de wereld valt niet onmiddellijk samen met een analyse van de eigen aard van onze werkelijkheid. Het beoefenen van wetenschap veronderstelt dus het maken van een onderscheid tussen onze praktische doelen en het 'kendoel', tussen een ethische en een theoretische orde.

Maar wat is voor Weber eigenlijk kennen en wat is het verband tussen dat kennen en onze waarderende stellingname tegenover de wereld? Wat is de relatie tussen wetenschap en de keuze van het praktisch uitgangspunt welke onze verhouding tot de wereld draagt? Volgens Weber streeft de wetenschap naar het vellen van geldige intersubjectief verbindende oordelen over de realiteit. Deze oordelen dienen kennis van causale verbanden in de realiteit tot uitdrukking te brengen. Wetenschap wil de realiteit causaal analyseren, ze voltrekt een causale rationalisering¹⁰³ van de realiteit. De zin daarvan is niet slechts de technische beheersing van de realiteit, hoewel de bijdrage tot die mogelijkheid een van de wezenlijke functies van de wetenschap is. Economische krachten zijn in onze tijd factisch de drijvende krachten achter de wetenschappelijke vooruitgang. De zin van het wetenschappelijk onderzoek is echter de gerichtheid op waarheid omwille van haarzelf. Dat is de eigenlijke intentie van het kennisstreven.¹⁰⁴ Deze

103 WL 127

104 zie WL 423: "...ob mit der Unterstellung alles Fortschrittes des wissenschaftlichen Denkens unter den Wertmaßstab: praktische 'Beherrschung' der Außenwelt, den Interessen der Wissenschaft - sogar auch im Sinn dieses selben Maßstabes - dauernd gedient wäre, steht nicht fest. Es ist doch nicht ganz zufällig, daß nicht der Erzväter dieses wissenschaftstheoretischen Standpunktes: Bacon, sondern daß darin ganz anders gerichtete Denker es waren, welche die methodischen Grundlagen der modernen exakten Naturwissenschaften schufen. Das, was man heute: 'Suchen nach der wissenschaftlichen Wahrheit um ihrer selbst willen' nennt, nannte z.B. Swammerdam in der Sprache der damaligen Zeit: 'Nachweis der Weisheit Gottes in der Anatomie einer Laus'; und der liebe Gott hat als heuristisches Prinzip damals gar nicht so übel funktioniert. Andererseits ist selbstredend zuzugeben, daß weiterhin *ökonomische* Interessen es gewesen sind und noch sind, welche Wissenschaften wie der Chemie (und manchen anderen Naturwissenschaften) den nötigen Dampf gaben und geben. Aber soll man dieses

gerichtheid op waarheid vereist, dat de eenheid van het beleven, waarin verschillende manieren van omgang met de realiteit onontwarbaar door elkaar lopen, doorbroken wordt. Onze onmiddellijke verbondenheid met de realiteit in denken, voelen en willen moet plaats maken voor een zekere distantie, want pas dan is er ruimte voor een analyse van de werkelijkheid naar bestanddelen, het vormen van generaliserende begrippen en het vellen van oordelen over causale verbanden. Voor het vaststellen van een causaal verband is immers een denkoperatie nodig: de gedachte dat een bepaald gevolg niet zou zijn opgetreden als bepaalde oorzaken niet aanwezig waren geweest. Om een werkelijk oorzakelijk verband op het spoor te komen moeten we eerst bedenken wat er in een alternatief, niet-werkelijk geval gebeurd zou zijn.

In dit hoofdstuk wil ik ten eerste de vraag beantwoorden, hoe Weber het verband denkt tussen waarde in het historisch proces en ons interesse voor de geschiedenis (§ 16). Vervolgens behandel ik het sociaal-wetenschappelijk verstaan in het kader van de scheiding tussen ideële en reële zin (§ 17). Deze scheiding is ook werkzaam in de verhouding van ideaaltype en feitelijke causale verklaring (§ 18). Tenslotte behandel ik de antropologische problematiek die met deze scheiding verbonden is (§ 19).

§ 16 *Waardebetrekking en evidentie*

De natuurwetenschap formuleert kennis over causale verbanden in algemene wetten. Onze behoefte aan causaal inzicht wordt in het algemeen voldoende bevredigd als we ons bepalen tot generaliseerbare aspecten van natuurprocessen. Ook voor de praktische doeleinden van het leven is dat vaak voldoende. Hetzelfde gaat niet op voor de cultuurwetenschappen, welke op een of andere wijze betrokken zijn op de werkelijkheid in haar historische dimensie. Historische fenomenen in hun kwaliteit van reële, concrete werkelijkheden die zich slechts eenmaal voordoen, zijn immers op een andere wijze betekenisvol voor ons dan de onderling uitwisselbare verschijnselen van de natuur. De historische werkelijkheid van mensen is in zijn onherhaalbare concreetheid voor ons van belang en van waarde.

Is het onderscheid tussen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen een zuiver logisch onderscheid, een onderscheid van gezichtspunt, of heeft het onderscheid tussen natuur en geschiedenis ook een ontologisch karakter? Weber houdt het op het eerste. Hij nuanceert dat echter net als Rickert, door er op te wijzen dat het menselijk gedrag een specifieke betekenis of waarde voor ons kan hebben in zoverre het georiënteerd is op waarde of daarmee geconfronteerd kan worden. Het is in hogere zin begrijpelijk dan natuurprocessen en doet daar-

faktisch für die Chemie wichtigste Agens heute ebenso zum 'Sinn' der Arbeit der Wissenschaft machen, wie früher den lieben Gott und seinen 'Ruhm'? Dann wäre mir der letztere lieber! -" Vgl. ook WL 599, 213, 156, 185v. R. Prewo (1979, *Max Webers Wissenschaftsprogramm*, p. 55) meent ten onrechte, dat Weber de zelfstandige waarde van de wetenschappelijke kennis afwijst. Hij interpreteert WL 60v contrair aan Webers bedoeling.

door een appel op ons verstaan.¹⁰⁵ Wat betreft het onderscheid in causaliteit tussen natuur en sociale werkelijkheid, wil Weber alleen toegeven dat het natuurwetenschappelijk ideaal van de kwantitatieve gelijkheid tussen oorzaak en gevolg voor de sociale wetenschappen niet geldt.

Het uitgangspunt van het kennen van de cultuurwetenschappen wordt gevormd door die bestanddelen van de werkelijkheid die van waarde voor ons zijn. Zij zijn het begin- en eindpunt van het empirisch onderzoek. Het primaire object van historisch onderzoek wordt geconstitueerd, vormt een eenheid, door een betrekking tot waarden (vgl. § 7). Dit zouden we zo kunnen interpreteren, dat het gaat om dat wat wij vanuit onze stellingname van waarde vinden. 'Betrekking tot waarde' zou dan betekenen: betrekking tot de waarde die wij toekennen vanuit onze stellingname tegenover historische verschijnselen. Hiermee is tegelijkertijd een probleem geschapen: als we onze eigen waarderings tot leidraad maken voor de constitutie van het object van het historisch kennen, wordt dat kennen dan niet onderworpen aan onze praktische doeleinden? We zouden dan niet meer toekomen aan echte kennis van de historische werkelijkheid. Is er nog wel een onderscheid tussen onze waarderende reactie op de geschiedenis en het begrijpen van de culturele werkelijkheid in zijn eigen aard? Wordt het kennen dan niet teveel binnen de sfeer van onze culturele waardeoordelen getrokken?¹⁰⁶

Webers denken met betrekking tot deze vragen lijkt twee richtingen in te slaan die niet gemakkelijk te verzoenen zijn.

Enerzijds legt hij de nadruk op de constituerende rol van de waarden van de onderzoeker waar het gaat om het vormen van de objecten van historisch onderzoek. Weber wijst de opvatting dat objectief gegeven waarden, Gods wil of -geseculariseerd -, de vooruitgang in het historisch proces werkzaam zijn van de hand. Je mag de geschiedenis geen objectieve zin toeschrijven, want dan verval je in een metafysische geschiedconstructie. Dat strookt niet met het empirisch karakter van de moderne wetenschap. Weber noemt het historisch proces in dit

105 WL 126. Vgl. Rickert, *Grenzen* 558v: "In der Erfahrungswelt werden sich überall solche Vorgänge, in denen ein alternatives Verhalten, d.h. ein Anerkennen oder Abweisen, ein Billigen oder Missbilligen, ein Begehren oder Verabscheuen, mit einem Wort ein *Werthen* zum Ausdruck kommt, eindeutig von solchen Vorgängen abtrennen lassen, die indifferent gegen alle Werthe sich verhalten, und wir können dann, ohne auf Widerspruch zu stossen, alle die Wirklichkeiten, welche in der angegebenen Weise Stellung nehmen oder werthen, niemals als körperliche sondern immer nur als geistige Vorgänge bezeichnen. (...) Da (...) der Begriff des Werthes mit dem Begriff des Geschichtlichen so zusammenhängt, dass immer nur das auf einen Werth bezogene Sein geschichtlich dargestellt wird, und der Begriff des Geistigen mit dem des Werthes insofern zusammenhängt, als nur geistige Wesen werthsetzende Wesen sind, so wird der Begriff des Werthes auch den Zusammenhang zwischen Geistigem und Historischem herstellen können, und zwar muss es gerade das teleologische Moment der historischen Methode sein, aus dem sich begreifen lässt, dass das geistige Leben in einer anderen und näheren Beziehung zur Geschichtswissenschaft steht als das körperliche Sein." Vgl. WL 126, 134v noot, 428. G. Weippert meent ten onrechte dat Rickert met betrekking tot de historische begripsvorming een formalistische positie inneemt, dat wil zeggen dat hij anders dan Weber geen oog heeft voor de eigen aard van het historisch proces als verwerkelijking van waarde (Weippert, (1940), p. 263vv). Hij stelt dan ook Rickerts waardebetrekking als betrekking tot een subjectief gestelde waarde tegenover Webers ideaaltype als begrip van zin (p. 268v).

106 WL 89vv, 199v, 260v. Dit probleem wordt ook door von Schelting (1934, *Max Webers Wissenschaftslehre*, p. 405vv) behandeld.

verband ook zinloos en chaotisch.¹⁰⁷ Volgens Weber moet de wetenschapsbeoefenaar de geschiedenis op waarden betrekken wil hij de oneindige veelvoudigheid van het empirisch gegevene reduceren tot dat wat voor ons van historisch belang is. Dit is een wilsact want het is ons interesse dat een gebeuren dat geen immanente zin heeft, betreft op waarden die wij relevant vinden. Het lijkt er op of de geschiedenis in haar eigen aard verdwijnt achter de zin die wij aan het verleden verlenen vanuit onze hedendaagse interesses. Het betrekken van de historische werkelijkheid op waarden wil dan zeggen: het betrekken ervan op dat wat voor ons van belang en van waarde is. We zijn dan bezig ons perspectief te scheppen met voorbijzien aan de vraag of dat perspectief wel op het verleden past.

Anderzijds moet volgens Weber de waarderende stellingname, te weten de praktische houding en het waardeoordeel met betrekking tot een historische realiteit, onderscheiden worden van het betrekken op waarden dat voor het kennen van de historische realiteit van belang is - de zogenaamde theoretische waardebetrekking. Dat laatste kan alleen als het betrekken op waarden zelf binnen een theoretische sfeer komt te liggen. Hoe is dat mogelijk? Door het betrekken op waarden zelf een theoretisch, contemplatief karakter te geven. Het gaat dan om een zodanig doordringen in de historische werkelijkheid dat we het geestelijk gehalte ervan kunnen vatten. De waarden waarop we de historische stof betrekken zijn meer aangrijpingspunt voor onze stellingname dan dat ze zelf al stellingname inhouden. Ze hebben een eigen identiteit krachtens welke een eenheid van gezichtspunt voor het historisch onderzoek mogelijk wordt. Als zodanig zijn het logische mogelijkheden. Aan de hand van het historisch materiaal vatten we mogelijke waardebetrekkingen van een object. We vatten dan de waarden waarop we het kunnen betrekken, de gezichtspunten waaronder we het kunnen beschouwen. Dit vereist een denkprestatie, want het vatten is geen passief afbeelden of registreren. Weber omschrijft dit proces als een duiden, interpreteren, waardoor ons de zin van een historisch gegeven tot bewustzijn wordt gebracht. Hier is een vorm van abstractie aan de orde die niet van empirisch, maar van apriorisch karakter is.

Het historisch materiaal zelf verwijst dus in deze gedachtengang al impliciet of expliciet naar waarden, het heeft al een zodanige geaardheid dat we het als drager, belichaming of verwerkelijking van waarden kunnen interpreteren. Weber noemt deze interpretatie een waarde-interpretatie of waardeanalyse. Waarde-interpretatie is een geschied- casu quo sociaal-filosofische prestatie van het kennen.¹⁰⁸ Het gaat niet om onderzoek van feiten, om abstraherend, inductief denken, maar om het schouwen van het zingehalte van menselijke uitingen. De sociale wetenschap spitst zich toe op menselijke uitingen in zoverre het handelingen zijn.¹⁰⁹

107 WL 180, 207, 214.

108 WL 122, 124, 150v, 155v, 252vv, 508, 510, 608.

109 WL 249: "Beide Objekte [Goethes brieven aan Frau von Stein en Marx' *Kapital*] können offenbar Gegenstand der 'Interpretation' werden, nicht nur der 'sprachlichen', von der wir ja hier nicht reden wollen, sondern auch der 'wertanalysierenden', die uns deren Wertbeziehungen zum 'Verständnis' bringt, welche also die Briefe an Frau v. Stein ähnlich analysiert und 'psychologisch' interpretiert, wie man etwa den 'Faust' 'deutet' - das Marxsche Kapital also auf seinen *Gedankengehalt* hin untersucht und in seinem *gedanklichen* - nicht: geschichtlichen - Verhältnis zu anderen Gedankensystemen *über die gleichen Probleme* zur Darstellung bringt. Die 'Wertanalyse' behandelt ihre Objekte zu diesem Behufe (...) zunächst 'zuständlich', d.h. richtiger formuliert: sie geht von ihrer Eigenschaft als eines von jeder rein historisch-kausalen Bedeutung unabhängigen, insofern also für uns jenseits des Historischen stehenden 'Wertes' aus."

Het vatten van het gehalte aan zin noemt Weber 'evidentie' (*Evidenz*). De strekking van dit begrip is, dat we de sfeer van het gevoel of van de zintuiglijke waarneming overschrijden. In deze sfeer is er namelijk maar zeer beperkt sprake van communicateerbare inhoud. Of ik het 'rood' van een tapijt net zo zie als een ander is niet ondubbelzinnig vast te stellen want er kunnen allerlei gevoelsnuances meespelen. Zodra we oordelen, betrekken we ons echter op iets identieks want anders blijft de oordeelsinhoud onbepaald. De evidentie heeft betrekking op het vatten van dit identieke. De 'waarde', 'betekenis' of 'zin' waar we over oordelen als het een historisch gegeven betreft is een zodanige identiteit.¹¹⁰ Aan de hand van een concreet gegeven vatten we iets identieks dat we op zijn beurt waarderend kunnen beoordelen. We kunnen ons er affirmerend of verwerpend tegenover opstellen. Het vatten van deze identieke ideële zin of waarde is het resultaat van een filosofische denkprestatie, de waarde-interpretatie. Op basis van aanschouwing van het reële schouwen we 'evident' het ideële.

Weber spreekt in dit verband over innerlijke aanschouwbaarheid of verstaanbaarheid van het bewuste zieleleven en over de fenomenologische grondslag van de evidentie.¹¹¹ De term 'fenomenologisch' duidt hier mijns inziens op de innerlijke aanschouwing van intentionele belevingen of acten in de zin waarin Husserl ze definieert en op de descriptie daarvan. Weber legt er daarbij de nadruk op, dat deze 'aanschouwing' het denken niet uitsluit. Het gaat niet om een zintuiglijk gewaarworden of waarnemen, want er vindt al een logische bewerking of vorming van de zintuiglijke waarneming plaats. De idealiteit waar de evidentie op betrokken is, is het resultaat van een proces van apriorische abstractie, waarin het gehalte aan zin van een reël gegeven bewust gemaakt wordt. De evidentie heeft dus tegelijkertijd een aanschouwelijk en een begrips-

110 WL 123v: "Ob irgend jemand das 'Rot' einer bestimmten Tapete 'ebenso' sieht wie ich, ob es für ihn dieselben 'Gefühlstöne' besitzt, ist durch kein Mittel eindeutig festzustellen, die betreffende 'Anschauung' bleibt in ihrer Kommunikabilität notwendig unbestimmt. Die Zumutung, ein ethisches oder ästhetisches Urteil über einen Tatbestand zu teilen, hätte dagegen gar keinen Sinn, wenn - bei allem Mitspielen inkommunikabler 'Gefühlsbestandteile' - nicht dennoch der 'zugemutete' Inhalt des Urteils in den Punkten, 'auf die es ankommt', identisch 'verstanden' würde. Beziehung des Individuellen auf mögliche 'Werte' bedeutet stets ein - immer nur relatives - Maß von Beseitigung des lediglich anschaulich 'Gefühlten'. Eben darum (...) tritt diese geschichtsphilosophische 'Deutung', und zwar in ihren beiden möglichen Formen: der direkt wertenden (also: metaphysischen) und der lediglich wertanalytischen, offensichtlich fortwährend in den Dienst des 'einfühlenden Verständnisses' des Historikers." Zie ook WL 253v. De termen 'waarde', 'betekenis' en 'zin' dekken nagenoeg hetzelfde en worden in Webers wetenschapstheoretisch denken veelal als synoniemen gebruikt. Hun onderscheiden kleur ontleen ze aan de verschillende filosofische contexten waarin ze gemunt zijn (zie hfdst. II en III).

111 WL 116. Zie § 11 en LU II, A 4; tekst geschrapt in B₁. Het herhaalde gebruik van deze term (WL 70 noot 1 en 2, 116, 126, 288 noot 3) wijst er op, dat Weber Husserls *Logische Untersuchungen* als een acceptabele invloed op zijn eigen wetenschapstheoretisch denken moet hebben opgevat. Vgl. WL 427 noot. Zie ook § 10 noot 58 en § 14.

matig karakter. Zij is een parallel van de categoriale aanschouwelijkheid van wiskundige samenhangen. De categoriale aanschouwelijkheid in de wiskunde behelst de representatie in de aanschouwing van de denkbeeldige toedrachten die door de wiskundige begrippen worden gesteld, bijvoorbeeld de meetkundige representatie van een algebraïsche functie.¹¹² De evidentie met betrekking tot zin is het kwalitatieve analogon van deze mathematische aanschouwing.

Weber stelt dus dat het verstaan van zin een objectieve strekking heeft. Dat komt doordat zin of betekenis zelf iets objectiefs is dat een onreduceerbare eigenheid of identiteit heeft. Deze identiteit die de werkelijkheid vertoont, is dus gebaseerd op een intrinsieke betekenis, een intrinsiek gehalte aan geldigheid. De werkelijkheid moet begrepen worden als verwerkelijking van waarden¹¹³, want in de realiteit die voorwerp van waardeanalyse is, toont zich de identiteit van de waarde.

We begonnen met de vraag of ons interesse de werkelijkheid kleurt op basis van de waarde-ideeën die voor ons belangrijk zijn. Of is het zo dat de realiteit zelf naar waarden verwijst en dat zij daarom voor ons interessant wordt?¹¹⁴ De vraag was dus, in hoeverre het empirische gegeven zelf reeds betrokken is op waarde-ideeën. Weber heeft aan de ene kant de gedachte aan een zinloze chaos waarin wij orde en structuur aanbrengen en die wij zin geven. Aan de andere kant kan hij er niet omheen te erkennen dat het historisch materiaal niet willekeurig op waarden betrokken kan worden, maar wel degelijk zelf naar bepaalde waarde-ideeën verwijst. Weber lost dit probleem zo op, dat hij de waarden die wij van belang vinden, die ons interesse bewegen, ook historisch een zekere rol laat spelen. Het historisch materiaal laat een zekere betrekking tot waarde-ideeën zien, zodat het de moeite van het onderzoeken waard wordt. De waarde-ideeën verbinden subject en object van de kennis zodat ze ons interesse leiden en tegelijkertijd licht werpen op het historisch materiaal. Weber volgt wat dit betreft Rickerts opvatting over de betekenis van waarden voor de geschiedenis.¹¹⁵

112 Zie ook § 11 einde en in het bijzonder noot 83.

113 Vgl. J. Habermas, (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. I, p. 262v. Habermas heeft het in zijn uiteenzetting over de basis van Webers denken in de neo-kantiaanse waardefilosofie uitdrukkelijk over de 'Wertbezogenheit der Gegenstände' (p. 263). Dat een dergelijke manier van uitdrukken door Weber bedenkelijk gevonden wordt (WL 253, vgl. 62) hoeft geen verbazing te wekken gezien zijn eigen worsteling om tot een van Rickerts metafysische vooronderstellingen (zie §§ 6, 9) onafhankelijke opvatting van waardebetrekking te komen.

114 Deze dubbelzinnigheid komt bijvoorbeeld naar voren in een passage van WL 175: "Die empirische Wirklichkeit ist für uns 'Kultur', weil und sofern wir sie mit Wertideen in Beziehung setzen, sie umfaßt diejenigen Bestandteile der Wirklichkeit, welche durch jene Beziehung für uns *bedeutsam* werden, und *nur* diese. Ein winziger Teil der jeweils betrachteten individuellen Wirklichkeit wird von unserm durch jene Wertideen bedingten Interesse gefärbt, er allein hat Bedeutung für uns; er hat sie, weil er [...] Beziehungen aufweist, die für uns infolge ihrer Verknüpfung mit Wertideen *wichtig* sind." Vgl. WL 180v.

115 Vgl. Rickert, *Grenzen* 560v: "Durch jede Beziehung der Wirklichkeit auf einen Werth müssen die uns bekannten Objekte in zwei prinzipiell von einander verschiedene Klassen zerfallen, nämlich in solche, bei denen diese Beziehung überhaupt möglich ist, und in solche, die nicht nur durch ihr Dasein etwas für den Werth bedeuten sondern auch selbst zu diesem Werthe Stellung nehmen. (...). Setzen wir nun den Fall, es befänden sich in einer historisch darzustellenden empirischen Wirklichkeit solche Wesen, die zu den ihre Darstellung leitenden Werthen selbst Stellung nehmen, so müssen diese Wesen in den Mittelpunkt der historischen Darstellung treten, d.h. alle übrigen Objekte sind dann nicht nur insofern geschichtlich wesentlich, als sie mit Rücksicht auf die leitenden Werthe des darstellenden *Subjekts* zu historischen Individuen werden, sondern auch insofern, als sie für die in ihrem Wollen und Handeln dargestellten geistigen *Objekte* durch ihre Individualität eine Bedeutung besitzen, und die Geschichte wird sie daher nicht nur auf die leitenden Werthe der Darstellung sondern zugleich auch auf die dargestellten Stellung

Maar Weber vat waarden in deze context wel op als logische mogelijkheden voor het denken, waar we al dan niet in kunnen geloven. Rickerts transcendente fundering van de absolute waarden volgt hij niet (zie § 6, § 9). Theoretisch gezien zijn waarden voor Weber slechts mogelijkheden voor het denken en handelen. De waardebetrekking die het empirisch onderzoek leidt, moet dus een combinatie zijn van het rationeel inzien van een veelheid van logische mogelijkheden en een niet meer verstandelijk fundeerbaar geloof in de absolute betekenis van sommige. Die laatste worden door het stempel dat ze op een bepaalde culturele context drukken leidraad voor ons empirisch onderzoek.¹¹⁶ Waarde-ideeën mogen dus niet subjectivistisch geïnterpreteerd worden. Het zijn geen subjectieve gevoelsreacties of subjectieve wilsacten, ze spruiten daar ook niet uit voort, maar het zijn ideeën die ons kennen en willen kunnen leiden.

Men kan op basis van deze gedachtengang tot de conclusie komen dat het denken van Rickert en Weber een platonistische tendens bevat. Subject en object van de kennis staan immers in het licht van waarden, welke de voorwaarde vormen voor de subjectieve kenact en voor de begrijpelijkheid van het historische proces. Als men enkele centrale beeldspraken van Weber tegen deze achtergrond leest, krijgen ze ook filosofisch een precieze zin.¹¹⁷ Het licht van

nehmenden geistigen Wesen beziehen. (...). Wir können daher jetzt alle historischen Objekte, welche zu den leitenden Werthen der Darstellung selbst Stellung nehmen, und die immer geistige Wesen sein müssen, auch die *historischen Centren* nennen, und wir sehen dann, dass, *wenn* solche Objekte in dem Material der Darstellung sich finden, die Geschichte nothwendig alles übrige Sein auf sie als geistige Centren der Darstellung bezieht." Rickert herhaalt deze these, die Weber overneemt (zie bijvoorbeeld WL 116, 253), eendeloos: zie Grenzen 563, 586, 634v, 638v, 701v, 709.

Vgl. hiermee Webers opmerking over evidentie op WL 116: "Ihre indirekte *logische* Bedeutung [de betekenis van de evidentie] für die Geschichte ist gegeben durch den Umstand, daß zum 'einfühlbaren' Inhalt fremder Aktualität auch jene 'Wertungen' gehören, an denen der Sinn des 'historischen Interesses' verankert ist, und daß daher seitens einer Wissenschaft, deren Objekt, geschichtsphilosophisch formuliert, 'die Verwirklichung von Werten' darstellt, die selbst 'wertenden' Individuen stets als 'Träger' jenes Prozesses behandelt werden." De voetnoten bij deze tekst verwijzen naar Rickert: ten eerste mag dit niet hegeliaans als realisatie van een absolutum in het historisch proces verstaan worden, en ten tweede ligt hier het verband met Rickerts begrip 'historisch centrum'. Ook D. Henrich merkt op, dat de waardebetrekking als methodisch beginsel een these met betrekking tot de eigen aard van het voorwerp van het kennen inhoudt (Henrich (1952), p. 42, 67vv). Zie ook J. Berger, (1967/1968), 'Historische Logik und Hermeneutik', p. 315v.

116 Ook Th. Burger, (1976), *Max Weber's Theory of Concept Formation*, p. 97vv, vestigt de aandacht op deze dubbelzinnigheid in het waardebegrip.

117 WL 182: "...wie ohne den *Glauben* des Forschers an die *Bedeutung* irgendwelcher Kulturinhalte jede Arbeit an der Erkenntnis der *individuellen* Wirklichkeit schlechthin sinnlos ist, so wird die Richtung seines persönlichen Glaubens, die Farbenbrechung der Werte im Spiegel seiner Seele, seiner Arbeit die Richtung weisen."; WL 213v: "Das Licht welches jene höchsten Wertideen spenden, fällt jeweilig auf einen stets wechselnden endlichen Teil des ungeheuren chaotischen Stromes von Geschehnissen, der sich durch die Zeit dahinwälzt." en WL 214: "...die Wissenschaft (...) zieht jenen Gestirnen nach, welche allein ihrer Arbeit Sinn und Richtung zu weisen vermögen...". Voor de parallel op praktisch gebied WL 507v. Enkele opmerkingen van Marianne Weber (1926, *Max Weber. Ein Lebensbild*, p. 367, 339) wijzen ondubbelzinnig in platonistische richting. Het is in dit verband van belang Rickerts verwijzing naar Plato in het voorwoord van *Der Gegenstand der Erkenntnis* (1904), p. vi te vermelden (vgl. § 6, noot 31). Wagner (1987, *Geltung und normativer Zwang*) toont aan dat de platonistische tendens bij Rickert voortkomt uit de invloed van het denken van Lotze. Ook het denken van Husserl in de *Logische Untersuchungen* is platonistisch gekleurd (zie de Boer (1966), p. 313vv; Derrida (1967), p. 59; Mensch (1981), p. 152vv; Philipse (1983) i.h.b. p. 56, 62, 79, 88). De interpretatie van D. Peukert (1989, *Max Webers Diagnose der Moderne*, p. 24vv) dat het wetenschappelijk genie zelf leidster is in wetenschap en cultuur en niet de transcendenten waarden waarop het genie betrokken is, kan mijns inziens alleen verdedigd worden als men Webers beeldspraken niet serieus neemt. Het genie, dat door het succes gedefinieerd wordt waarmee het de cultuur stempelt, staat overigens in contrast met Webers eigen afwijzing

de waarden wordt in de ziel op eindige wijze weerspiegeld volgens haar geaardheid en capaciteit, zoals een prisma het licht opvangt en in verschillende kleuren breekt. Maar de waarden trekken ons ook mee en leiden het streven naar kennis, zodat we ons in zekere mate kunnen emanciperen uit de exclusieve bepaaldheid door materiële belangen. De activiteit van de wetenschapsbeoefenaar is uiteindelijk verankerd in de transcendentie van de waarden welke het historisch streven richting kunnen geven. De historiciteit van de cultuurproblemen en van de gezichtspunten onder welke we de werkelijkheid beschouwen verwijst naar de transcendente geldigheid van waarde-ideeën die de voorwaarde van de mogelijkheid van de cultuur zijn.¹¹⁸

De transcendentie van waarden brengt Weber ook tot uitdrukking in zijn conceptie van de objectiviteit van de empirische wetenschap. Objectiviteit van de sociaal-wetenschappelijke kennis wil zeggen dat deze kennis de grenzen van haar competentie in het oog houdt. Ze is beperkt tot de sfeer van het historisch relatieve dat empirisch onderzocht kan worden. Ze kan evenwel niet doordringen tot de sfeer van ideële geldigheid. De empirische wetenschap heeft geen inzicht in de ideële geldigheid van waarden ook al verwijst ze er wel naar. Webers vraag naar de objectiviteit van de empirisch-wetenschappelijke kennis is dus de kantiaanse vraag naar de eigen aard en de grenzen van de theoretische rede.¹¹⁹

§ 17 *Ideële en reële zin*

Waarde-ideeën worden door Weber in een logische context geïnterpreteerd als een speelruimte van logische mogelijkheden voor het denken en handelen. Maar Weber noemt waarde-ideeën in bepaalde contexten¹²⁰ ook 'subjectief'. Het zijn voor mensen historisch veranderlijke betekenissen; de orde die tussen hen heerst

van het feitelijk succes als criterium voor de waarde van het handelen (WL 47, 51, 223, 233v, 239v, 255vv, 512vv). Webers afwijzing van elke persoonlijkheidscultus en zijn nadruk op de zaak waar het mensen om zou moeten gaan, hadden Peukerts Nietzscheaans enthousiasme moeten temperen.

118 WL 213v. De hier verdedigde interpretatie van waarde en waardebetrekking is verwant met die van M. Weyembergh, (1972), *Le volontarisme rationnel de Max Weber*, p. 225vv. Weyembergh heeft de relatie van Weber en Husserl evenwel niet aan een nader onderzoek onderworpen en is daardoor niet gekomen tot een logische interpretatie van het begrip 'evidentie'. Zijn terechte vragen met betrekking tot het waardebegrip (o.c., p. 227) kan hij dan ook niet beantwoorden.

119 Zie het slot van het artikel over objectiviteit (1904), WL 212: "Wir sind am Ende dieser Ausführungen, die lediglich den Zweck verfolgen, die oft haarfeine Linie, welche Wissenschaft und Glauben scheiden, hervortreten und den *Sinn* sozialökonomischen Erkenntnisstrebens erkennen zu lassen." Webers artikel over waarde vrijheid uit 1917 behandelt precies dezelfde thematiek. F.H. Tenbruck had Webers glasheldere uitspraak over z'n eigen intenties tot leidraad van zijn interpretatie in 1959 ('Die Genesis der Methodologie Max Webers') moeten maken.

120 Bijvoorbeeld WL 183, 210vv, 261v; vgl. 149.

is niet een intersubjectief verplichtend vaststelbare, of voor het filosofisch kennen toegankelijke rangvolgorde. Weber spreekt dan echter over waarden in zoverre ze reële bestanddelen van het historisch proces zijn. Het gaat om het factisch bestaan ervan in het menselijk denken en handelen. Zodra we hetzelfde zouden beweren over het ideëel gelden van waarden, zouden we in psychologisme, sociologisme of historisme vervallen. Het ideëel gelden van waarden is aan de tijd ontheven, want geldigheid met een tijdsindex is logisch onmogelijk.

Er moeten dus twee opzichten onderscheiden worden waarin over waarden, zin of betekenis gesproken kan worden. Ten eerste als ideële geldingen. In zoverre staan ze buiten het historisch proces en zijn ze alleen voor het zuiver logisch of filosofisch denken toegankelijk.¹²¹ We bevinden ons in de dimensie van zuivere zin, van het geldige bovenpersoonlijke denken. Ten tweede als reële krachten. In zoverre zijn ze als reële bestanddelen van het historisch proces constateerbaar en verstaanbaar.¹²² Waarden oefenen hun werking uit in de vorm van het geloof van mensen eraan. Ze zijn als geloofsmachten bepalend voor de richting van ons denken en handelen. Dit is de sfeer van het persoonlijk willen. De zin of betekenis waar het wetenschappelijk denken op betrokken is, is ofwel logische mogelijkheid, een zuiver ideële, logische categorie, ofwel een reële causale factor die het handelen van mensen naast andere factoren beïnvloedt. Zin is in het laatste geval een voorstelling die mensen hebben van bijvoorbeeld een zedelijk behoren, het rechtvaardige en rechtmatige, of hun eigenbelang. Als ideële geldigheid of logische mogelijkheid hebben waarden geen reële betekenis; als reële factoren in het historisch proces zijn het feiten zonder geldigheid.

Dit begripsmatige dualisme waar het om waarde of zin gaat drukt mijns inziens een belangrijk inzicht van Weber in de realiteit uit. Weber maakt terecht onderscheid tussen het ideale en het ideële als zodanig en de wijze waarop dat historisch gerealiseerd wordt. Webers aandacht is gericht op de wijze waarop ideeën en idealen in het historisch proces gerealiseerd worden en op de wijze waarop ze door de voorwaarden van hun realisatie op hun beurt mede vorm krijgen. Een van die voorwaarden is de wil als beschikkingsmacht over onze uitingen. We mogen het ideële als 'objectieve zin' daarom niet zomaar met de historische, aantrefbare realiteit van de 'subjectieve zin' identificeren. De wil is namelijk niet krachtens zijn eigen aard aan een gegeven objectieve zin gebonden. De mate waarin en de wijze waarop ideële zin historisch tot uitdrukking wordt gebracht, is principieel gebonden aan het menselijk willen.

Het normatief juiste of het ideële kan volgens Weber op verschillende wijzen als determinant van feitelijk handelen optreden: als aangeleerde gewoontehandeling die verder zonder nadenken voltrokken wordt, bijvoorbeeld het correct spreken van de eigen moedertaal; in de vorm van bewust gebruik van ervaringskennis met betrekking tot de wijze waarop het maatschappelijk verkeer feitelijk functioneert, bijvoorbeeld het rationeel gebruik van geld; of in de vorm

121 WL 249: "Die 'Wertanalyse' behandelt ihre Objekte (..[bijvoorbeeld Marx' *Kapital*]..) 'zuständig', d.h. (...) sie geht von ihrer Eigenschaft als eines von jeder rein historisch-*kausal*en Bedeutung unabhängigen, insofern also für uns jenseits des Historischen stehenden 'Wertes' aus." Vgl. WL 150vv, 155v, 247, 508.

122 WL 196, 213, 325vv.

van een voorstelling van een norm of een behoren die door opvoeding of nadoen van het handelen van anderen is ingeprent, bijvoorbeeld de norm 'hand voor je mond als je gaapt'.¹²³ Dit zijn verschillende manieren waarop zin feitelijk gerealiseerd wordt. Voor het empirisch onderzoek is betekenis een causale factor die op een lijn staat met andere factoren. Indien betekenis fungeert als causale factor gaat het om conventioneel geldende meningen en feitelijke maximen van de onderzochte personen die een bepaalde invloed op hun handelen hebben.¹²⁴

De manier waarop Weber het onderscheid tussen het historische en het ideële vat, brengt ook een zekere problematiek met zich mee. Weber heeft gelijk wanneer hij stelt, dat het voor de realisatie van zin noodzakelijk is dat die zin wordt voorgesteld, althans dat handelende subjecten feitelijk op zin betrokken zijn. Maar dat wil nog niet zeggen, zoals Weber denkt, dat die zin daarmee zelf iets factisch wordt of minder ideëel zou zijn. Om een voorbeeld van Weber zelf te gebruiken: het factisch rekenen van mensen hoeft niet te verlopen volgens de ideële rekenregels. Dat is juist. Maar dat betekent niet dat de 'factische' zin van het rekenen onderscheiden is van de rekenregels. Als dat laatste wel het geval was, zouden we niet van 'rekenen' kunnen spreken. Slechts door een innerlijke relatie tot rekenregels wordt een bepaald handelen 'rekenen'. En waar dat handelen van die regels afwijkt hebben we met een andere zin te maken, zoals met uitbuiting, winstbejag of magie, dan wel met een deficiënte vorm van handelen, met gebrek aan zin, zoals bij niet zinvol te duiden rekenfouten veroorzaakt door bijvoorbeeld vermoeidheid.

De zinconstitutie van het handelen betekent mijns inziens dat handelen altijd al een relatie tot ideële zin impliceert (vergelijk § 11). 'Factische zin' houdt een tegenspraak in de begrippen in. De eigen aard van de factische voltrekking van zin is niet te karakteriseren zonder de vooronderstelling van zin als iets ideëels. Het empirisch zijn van het recht als maximevormend weten van concrete mensen¹²⁵ kan toch alleen betekenen dat mensen op het recht als op iets ideëels betrokken zijn, al was het slechts in de vorm van aanpassing aan het feitelijk gelden ervan. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat dit ideële het meest adequaat door het juridisch denken van rechtsgeleerden wordt geëxpliciteerd. Want de

123 WL 330.

124 WL 183: " 'Zweck' ist für unsere Betrachtung die Vorstellung eines Erfolges, welche Ursache einer Handlung wird; wie jede Ursache, welche zu einem bedeutungsvollen Erfolg beiträgt oder beitragen kann, so berücksichtigen wir auch diese. Und ihre spezifische Bedeutung beruht nur darauf, daß wir menschliches Handeln nicht nur konstatieren, sondern verstehen können und wollen.- Vergelijk WL 329vv, 335, 338, 349v, 531vv. Rickert is dezelfde mening toegedaan. Zie Grenzen 374v: "Ursachen, die wirken, ehe sie wirklich sind, sind uns niemals als Thatfachen gegeben, und die Frage, ob die Wirklichkeit durch Ursachen beeinflusst wird, welche die Fähigkeit haben, das Material zu ihrer eigenen Verwirklichung zu sich hinzuleiten, kann daher für die Geschichte, wenn sie eine empirische Wissenschaft sein soll, nicht in Betracht kommen. (...). Der Gedanke des Zieles allein, nicht aber das Ziel selbst, wirkt, und der Gedanke geht auch der Zeit nach dem beabsichtigten Effekt voran. Ein teleologischer Vorgang dieser Art ordnet sich also durchaus dem für die empirische Wirklichkeit allein gültigen Begriff der Kausalität ein, und auch mit der Geschichtswissenschaft hat diese Teleologie in sofern etwas zu thun, als sie in der That zum Verständniss historischer Vorgänge verwendet werden kann."

125 WL 350.

normen die binnen een bepaald juridisch stelsel worden geformuleerd, hoeven niet samen te vallen met het recht dat historisch van betekenis is. Juist daarom is cultuur-historisch en sociologisch onderzoek meer dan een onderzoek van denkstelsels.¹²⁶

Webers misvatting is dat hij voorstellingsact en voorstellingsinhoud onvoldoende uit elkaar houdt. Door zijn dichotomie van een logische en een empirische context waarin over zin gesproken kan worden, trekt hij de conclusie dat zin in het empirisch onderzoek een empirisch gegeven is. Het empirisch karakter van de actvoltrekking of van de uitdrukking ervan in een uitwendig handelen brengt hem ertoe te denken dat ook het voorwerp van de act een empirisch, contingent karakter heeft. In zoverre lijkt hij in zijn denken onkritisch gebonden aan een psychologistische conceptie van zin, waarin act en voorwerp van de act samengenomen worden in het begrip 'voorstelling'. Vandaar dat hij op bepaalde plaatsen ook over zin als iets 'constateerbaars' spreekt, alsof het een empirisch aangetroffen toedracht zou zijn. Weber blijft ook aan het psychologisme gebonden waar hij - in navolging van bijvoorbeeld Simmel en Lipps - verstaan opvat als invoelen of innerlijk nabeleven van de acten van een ander subject. We verstaan emoties dan op even evidente wijze als we het rationeel handelen verstaan. Op die wijze zou je het juist rekenen net zo adequaat kunnen begrijpen als het door emoties beïnvloede, volgens de rekenregels onjuist rekenen. Verstaan zou dan een soort empirisch constateren van zin worden.

Deze opvatting over verstaan lijkt mij onhoudbaar. Dat kan toegelicht worden aan de hand van Webers voorbeeld over de Pythagoreïsche muziekleer. Om die muziekleer te verstaan moeten we volgens Weber aannemen, dat 12 quinten eenzelfde interval is als 7 octaven.¹²⁷ Want als we dat niet aannemen, ontbreekt volgens Weber het fundament van ons verstaan. Deze aanname is een feitelijk aangetroffen opvatting over een interval die volgens onze huidige inzichten onjuist is. Toch moeten we haar tot grondslag van interpretatie maken. We kunnen ons met betrekking tot dit voorbeeld afvragen of Weber het hier wel over 'verstaan' in eigenlijke zin heeft. Want datgene waar de interpretatie van uitgaat wordt juist niet verstaan maar domweg als onbegrepen, irrationeel uitgangspunt geaccepteerd. Een echt verstaan van de Pythagoreïsche muziekleer zou daarentegen inhouden, dat ook de ratio van dit uitgangspunt verhelderd wordt. En juist in zoverre dat voor ons niet mogelijk is, schiet ons verstaan tekort. Het verstaan van factische zin is dus eigenlijk geen echt verstaan maar het constateren van een uiting die pretendeert zinvol te zijn en dat voor ons niet is. We kunnen hoogstens aannemen dat zij zinvol is als uitgangspunt van een poging tot interpretatie.

Als je verstaan als constateren opvat, mis je datgene wat verstaan tot wetenschappelijke prestatie maakt, namelijk dat je een relatie tot een criterium van begrijpelijkheid hebt. Bij echt verstaan is er een criterium van zinsamenhang of rationaliteit waaraan je kan afmeten in welke mate er in een concreet geval

126 Dat wordt ook door A. von Schelting gezien (1934, p. 401vv).

127 WL 531: "Jede Darstellung der pythagoreischen Musiklehre muß die - für unser Wissen - 'falsche' Rechnung zunächst einmal hinnehmen: daß 12 Quinten = 7 Octaven seien."

van zinvolle begrijpelijkheid sprake is. Anders zijn twee tegengestelde handelingen evenzeer verstaanbaar en heeft het verstaan geen verklarende waarde meer. Net zomin als het constateren van feiten reeds een wetenschappelijke verklaring is, is het 'constateren' van zin verklarend verstaan. Verklarend verstaan veronderstelt dus rationaliteit als criterium van begrijpelijkheid. De vraag is vervolgens hoe we dit beroep op rationaliteit moeten expliciteren. Je kunt dit probleem niet oplossen, zoals Weber voorstelt, door een beroep te doen op alledaagse denk- en gevoelsgewoonten als criterium van begrijpelijkheid. Want wat de inhoud daarvan is behoeft zelf weer een interpretatie. Dan moffel je het probleem weg. De relatie tot het rationele doelmiddel denken die Weber regelmatig oppert, is daarentegen wel een oplossing van het probleem. De evidentie van het rationeel verstaan welke gebaseerd is op de rationele kennis van de empirische of normatieve wetenschappen, is dan criterium van begrijpelijkheid.¹²⁸ Weber heeft evenwel voor het verstaan van emoties geen bevredigende oplossing kunnen vinden door zijn binding aan een psychologische theorie over betekenis.

Webers dualistische conceptie van zin leidt hier tot een dualistische conceptie van verstaan.¹²⁹ Weber ziet namelijk enerzijds in, dat de logische doorzichtigheid van het rationeel verstaan maximaal is, maar niet adequaat is gezien het historisch karakter van het sociaal-wetenschappelijk object. Anderzijds doet een strikt empirische opvatting van verstaan als invoelend navoltrekken en expliciteren van historische zin tekort aan de verklarende pretentie ervan. Het is geen wonder dat ook het begrip 'evidentie' gaat delen in deze dubbelzinnigheid. Enerzijds wordt het in verband gebracht met logisch en empirisch wetenschappelijk inzicht. Evidentie is dan verbonden met het rationeel verstaan. Anderzijds komt het dicht bij een begrijpelijkheid op basis van invoelen die onze behoefte aan verklaring op pragmatische gronden kan bevredigen. Evidentie is dan de psychologische evidentie van het irrationeel verstaan en van het verstaan dat de doorsnee van ons conventionele denken en voelen tot criterium van begrijpelijkheid maakt.

§ 18 *Zinsamenhang en causale samenhang*

Voor een empirische wetenschap is het streven naar evidentie in de vorm van een waarde-interpretierend vatten van het zingehalte van de historische werkelijkheid niet voldoende. Want het is slechts een 'filosofische' kenprestatie, die binnen de sfeer van het logische blijft. Voor de empirische cultuurwetenschap is de waardebetrekking het uitgangspunt van causaal onderzoek. Het zingehalte van de historische realiteit wordt verder geëxpliciteerd door een onderzoek naar de belichaming van ideële inhouden in reële historisch-maatschappelijke processen. Dit kan zowel betekenen dat gezocht wordt naar concrete historische bestaansvoorwaarden van de reële betekenis van ideële beginselen, als naar hun

128 WuG 2, 9v; WL 116. Vergelijk WL 532vv en 100vv waar juist wordt ontkend dat verstaan op rationaliteit gebaseerd is.

129 Deze dualistische conceptie van verstaan wordt ook gesignaleerd door von Schelting, (1934), p. 363v; 380v.

invloed op het historisch proces. De cultuurwetenschappen zijn, net als de natuurwetenschappen, geïnteresseerd in causale kennis. Ze hebben evenwel in tegenstelling tot de generaliserende natuurwetenschappen belangstelling voor concrete historische processen. De causale kennis van de historische cultuurwetenschappen is een verstaan. Het causaal verstaan is complementair ten aanzien van het waarde-interpreterend verstaan. Het gaat bij het causaal verstaan om causale kennis van de realiteit als historische zinsamenhang. Het verstaan van causale samenhang in de historische werkelijkheid is enerzijds georiënteerd op het zingehalte dat door de waardeinterpretatie geëxpliciteerd wordt. Aan de andere kant legt de causale interpretatie de strekking van het waardegehalte van de realiteit verder uit.¹³⁰

Ook dit causaal verstaan heeft weer een ideëel karakter. Het is in een specifieke zin evident. De evidentie van het verstaan heeft dan betrekking op het causaal verstaan dat een causale samenhang als zinsamenhang vat. De waardeverwerkelijking heeft een eigen begrijpelijkheid die onderscheiden is van de strikt logische begrijpelijkheid van de objectieve zin. Het verstaan is in het geval van de verwerkelijking van zin betrokken op twee elementen, namelijk logische mogelijkheid en objectieve mogelijkheid. Naar aanleiding van de ervaring formuleren we een duiding die een innerlijk consistent zinverband, een logische mogelijkheid voor ons verstaan vertegenwoordigt. Een dergelijk zinverband noemt Weber 'zinadequaat'. Het moet als causaal verband daarenboven een objectieve mogelijkheid voor de fantasie presenteren. Deze objectieve mogelijkheid wil zeggen, dat onze aan de werkelijkheid geschoolde fantasie een bepaald conglomeraat van elementen uit de realiteit als toereikende oorzaak voor een bepaald gevolg erkent. Deze elementen zijn door abstractie, dat wil zeggen analyse en generalisatie, uit de empirie geïsoleerd. De fantasie stelt de elementen voor als samenhangend in regels van adequate veroorzaking, dat wil zeggen complexen van voorwaarden die wij op grond van systematische empirische kennis, ervaringsregels, als geschikt beoordelen een bepaald gevolg teweeg te brengen.¹³¹ Dit noemt Weber 'causale adequaatheid'. Het aanschouwelijk element dat Weber hier met de term 'fantasie' invoert, is dus een synthese van de activiteit van het logisch construerende denken enerzijds en de gesystematiseerde empirische kennis anderzijds.

130 WL 249vv, 126. Henrich (1952), p. 79 heeft er terecht op gewezen dat het begrip 'Kulturbedeutung' zowel duidt op het waardegehalte van een historisch verschijnsel als op de causale betekenis van dat waardegehalte in een bepaalde culturele context.

131 WL 113v, 192vv, 275vv, 282, 285v. Vgl. J. Janoska-Bendl, (1965), *Methodologische Aspekte des Idealtypus*, p. 84: "Es ist einfach unmöglich, für eine gegebene historische Situation oder Entwicklung sämtliche vorhandenen Kausalfaktoren in einem Gesetz oder in einem System von Gesetzen darzustellen. Will man dennoch Erklärungen geben, so muß man Zusammenhänge von einigermaßen zwingender Abhängigkeit annehmen. Das vollzieht sich dann so, daß man je nach dem Ausmaß des empirischen Wissens (..) und der Gabe des Kombinierens Zusammenhänge *sieht*, in welchen sich bestimmte Faktoren als besonders auffällig erweisen. Daraus läßt sich mit einiger Berechtigung der Schluß ziehen, daß dieselben Faktoren auch in anderen Zusammenhängen wirksam sein werden. Es ergibt sich das Schema eines Ablaufs, wie er *eigentlich* vor sich gehen müßte."

In het causaal verstaan vallen zinsamenhang en causale samenhang dus samen.¹³² Evidentie is net als bij Husserl een dekkingsfenomeen, waarin een conceptueel en een aanschouwelijk moment samengaan en geïdentificeerd worden (vgl. § 11). We verstaan een toedracht causaal als we haar innerlijk samenhangend kunnen denken en zij tegelijkertijd een mogelijke causale samenhang voor de fantasie vertegenwoordigt.

De evidentie die we ten aanzien van menselijke handelingen kunnen verkrijgen mag niet psychologisch worden misverstaan. Het is niet zo dat verstaan betekent dat we hetzelfde beleven als een ander, of dat belevingen van een ander slechts door ons worden herhaald. Veeleer is het zo, dat het verstaan een reflexie voltrekt op een betekenis of zin die in het onderzochte beleven nog niet bewust was. Ook ten aanzien van onszelf gaat dat op: verstaan van ons eigen beleven wil zeggen dat dit beleven naar zijn diepere strekking gevat wordt. Het verstaan blijft dan niet steken in een nabeleven of nogmaals voltrekken van bewustzijnsprocessen, maar is tegelijkertijd een nadenken. Het gaat dieper op de zin van dat wat verstaan wordt in. Weber begrijpt verstaan als een expliciet maken van een zin die reeds tendentieel in het menselijk denken en handelen opgesloten ligt, maar nog niet als zodanig bewust gemaakt en uitgedrukt is. Verstaan zou je dus als een vorm van rationalisering van zin of waarde kunnen beschouwen.¹³³ Het is zowel expliciterend en constructief, als immanent ontvouwend met betrekking tot hetgeen reeds impliciet aanwezig was in de handeling die verstaan wordt. Vandaar dat het zin heeft om iets in zijn eigen aard te willen verstaan. Als verstaan slechts nabeleven was, zouden we volgens Weber nooit boven onze eigen gevoelsreacties op het voelen, denken en handelen van anderen uitkomen.¹³⁴

De duiding van een feitelijke causale samenhang is altijd idealiserend. De verwerkelijking van waarde impliceert immers een betrekking tot de idealiteit van waarde die in de wetenschap expliciet tot uitdrukking gebracht kan worden. De dubbelzinnige realiteit van de waardeverwerkelijking kan alleen wetenschappelijk gevat worden door de idealiserende ondubbelzinnigheid van de denkconstructie. Het denken kan de realiteit van de waardeverwerkelijking niet anders benaderen dan door middel van idealiserende begrippen. Deze begrippen krijgen hun precieze betekenis binnen het kader van de denkbeeldige ondubbelzinnigheid van een denkconstructie, het ideaaltype. In ons denken kunnen we aan bepaalde aspecten van de realiteit een gedachte volmaaktheid verlenen. Het ideaaltype is dus een op ondubbelzinnige wijze gedachte samenhang in het handelen. Het verbindt een aantal aspecten van de realiteit welke in geïdealiseerde vorm gedacht worden.

132 WL 115: "...diese 'Evidenz' (...) enthält nach der *logischen* Seite lediglich die *Denkmöglichkeit* und nach der *sachlichen* lediglich die objektive Möglichkeit der 'deutend' erfaßbaren Zusammenhänge als Voraussetzung in sich."

133 Zie bijvoorbeeld SuS 467v; WL 130v, 197v; Rel I, 537v.

134 Vgl. J. Weiß, (1975), *Max Webers Grundlegung der Soziologie*, p. 50-53, die terecht opmerkt dat verstaan pas mogelijk is als het object ervan in relatie met een identieke zin of waarde gebracht kan worden.

We kunnen hier een parallel trekken met de opvatting dat het mathematisch denken bestaat uit een denkbeeldige actualisering van de reële uitgebreidheid die eigenschap van de fysische wereld is.¹³⁵ De wijze waarop we een zodanige denkbeeldige actualisering voltrekken, wordt niet volledig vastgelegd door de empirisch gegeven abstractiegrondslag van waaruit de mathematische abstractie vertrekt. De logische volkomenheid en het empirisch niet volledig bepaald karakter van de ideaaltypische abstractie maken haar tot een hermeneutische analogie van de mathematische abstractie. Dat verklaart wellicht ook Webers sterke nadruk op het constructief, instrumenteel karakter van de ideaaltypische begripsvorming. Webers strijd tegen de verwarring van ideaaltype en realiteit is in het licht van de verabsolutering van de mathematische denkconstructies tot het wezen van de realiteit, het rationalisme waartegen ook Rickert zich verzet (zie § 7 einde), heel begrijpelijk.

Een dergelijke opvatting over de aard van het theoretisch wetenschappelijk denken is te vinden bij C. Menger, de prominente vertegenwoordiger van de Oostenrijkse school in de economie. Naar analogie van de mathematische natuurwetenschap zou - aldus Menger - ook de sociale wetenschap naar exact te formuleren wetten moeten zoeken, welke de wezenlijke elementen van de realiteit en hun relaties tot uitdrukking brengen.¹³⁶ De wetten drukken volgens Menger het wezen van de sociale werkelijkheid uit. Weber interpreteert Mengers theorie als het vormen van ideaaltypen, de slechts gedachte idealisering van een reëel gegeven. Daardoor komt zijn ideaaltypisch denken, nog meer dan Mengers exacte theorie, dicht bij een hermeneutische analogie van de moderne mathematische natuurwetenschap. Webers sociologie kan beschouwd worden als een van de vormen waarin de mathematisering van het wereldbeeld zich voltrekt.¹³⁷

§ 19 Logica en realisatie van zin

Het ideaaltype is een vorm van duiding die naar aanleiding van een empirisch gegeven een logisch mogelijk en een objectief mogelijk zinverband formuleert. Maar de mate waarin deze zin ook feitelijk in een historische gestalte is gerealiseerd en dus causaal op een bepaald historisch proces invloed heeft gehad, blijft een zaak van empirisch onderzoek. Wat de historisch werkzame motieven zijn geweest om een bepaald handelen te voltrekken vatten we dus eerst idealiserend door een hypothetische duiding in de vorm van een ideaaltype. Vervolgens is het empirisch onderzoek er om te kijken in hoeverre dat ideeële ook feitelijk gerealiseerd is, in hoeverre het feitelijk historische invloed heeft gehad.

¹³⁵ Zie L. Fleishhacker, (1982), *Over de grenzen van de kwantiteit*, in het bijzonder p. 42, 51v, 64vv. Zie ook WL 12v noot. In Rel I, 254 spreekt Weber over de rationalisering van het wereldbeeld en over de rol die daarbij door de mathematische natuurwetenschap gespeeld wordt. De rationalisering van de wereld is een mathematisering. Deze mathematisering van het wereldbeeld speelt ook een belangrijke rol bij Rickert en Husserl (zie § 6, §§ 11, 12 einde).

¹³⁶ Menger, (1883), *Untersuchungen Ueber die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*, p. 40v. Deze kennis is volgens Menger geen mathematische denkconstructie, maar 'afbeelding' van de realiteit (Menger, (1883), p. 7 noot 4; p. 14).

¹³⁷ Vgl. Rel I, 265; vgl. Menger, (1883), p. 40vv, in het bijzonder p. 44v.

Wat hier mijns inziens bedoeld wordt, is een beantwoording van de vraag: kunnen we een bepaald handelen geldig interpreteren als geval van de realisatie van een zinsamenhang? Het gaat dus niet zozeer om de zin als causale factor, maar om de vraag of het handelen daadwerkelijk op een bepaalde zin betrokken is, of het die zin 'heeft'. Nu kan het er hier niet om gaan, de hele discussie over de verhouding van verklaren en verstaan op te rakelen of nog eens dunnetjes over te doen. Het is wellicht vruchtbaarder ons af te vragen waarom er op dit punt zo'n langdurige en schijnbaar onoplosbare controverse is ontstaan.¹³⁸ We moeten eerst het probleem waar Weber mee geworsteld heeft begrijpen, willen we het onbevredigende karakter van zijn oplossing en van de discussie die daarop gevolgd is, scherper in het vizier krijgen.

Het zal, na alles wat er reeds over opgemerkt is, duidelijk zijn dat Weber ook bij het probleem van verklaren en verstaan worstelt met de verhouding van realiteit en idealiteit, of - in antropologische termen - met de verhouding van wilsinzet en rationaliteit. Weber behandelt de antithese van realiteit en idealiteit in methodologisch kader door naar de verhouding van daadwerkelijke causaliteit en zinsamenhang te vragen. Zijn these dat een evidente zinsamenhang nog niet hoeft samen te vallen met een feitelijke causale samenhang is uitdrukking van een scherp inzicht. Weber ziet in dat in het menselijk bestaan rationaliteit en wilsinzet niet samenvallen. Dat blijkt reeds binnen de sfeer van het denken zelf. Het feit dat een bepaalde conclusie logisch in zekere premissen besloten ligt, zegt nog niet dat het menselijk denken die conclusie onder voorwaarde van kennis van de premissen ook daadwerkelijk trekt. Er blijft een niet op te heffen verschil tussen een logische mogelijkheid en de daadwerkelijke realisatie ervan.

Weber denkt de verhouding van rationaliteit en werkelijkheid in zijn wetenschapstheoretische reflexie als antithese. In de logische orde bestaat er evidentie, logica en rationaliteit. In de reële orde daarentegen zijn er constateerbare causale krachten die op elkaar inwerken en de menselijke rationaliteit moet daar één van zijn. Waar Weber evenwel in zijn empirisch onderzoek op uit is, is iets heel anders. Hij zoekt namelijk naar de reële betekenis van ideële momenten in het historisch proces. Hij zoekt met andere woorden naar belichaming, realisatie van ideeën of waarden. En dat kan alleen maar betekenen dat hij onderzoekt op welke wijze ideeën in verband staan met belangen (*Interessen*).¹³⁹ Toch is het dualisme van ideeën en belangen niets anders dan een verwoording van de tegenstelling van logica en realiteit. Hoe kan die problematiek nader tot een oplossing gebracht worden? Dat kan door de verhouding van zin en realisatie van zin nader te bepalen.

Op het moment dat mensen in hun handelen een bepaalde samenhang van betekenis of waarde feitelijk als de hunne affirmeren, valt voor de analyserende en verklarende wetenschap de zinadequaatheid samen met de causale adequaat-

138 J. Habermas (1970, p. 83vv) ziet zelfs de mogelijkheid om twee verschillende, niet met elkaar in overeenstemming gebrachte intenties in Webers werk (een positivistische en een hermeneutische) te onderkennen. In Nederland is H. Kunneman (1986, *De waarheidstrechter*, p. 171vv) hem daarin gevolgd.

139 Rel I, 252, vergelijk 82.

heid (zie § 18). Maar tussen het vatten van zin en het handelend bekrachtigen ervan ligt een beslissende stap. De causale adequaatheid die Weber empirisch onderzoekt, duidt op de wijze waarop mensen hun verantwoordelijkheid voor hun handelingen realiseren. De wijze waarop mensen handelen is de uitdrukking en concretisering van de zin die ze met hun handelen verbinden. Hierin ligt een van de bronnen van de contingentie van het historisch proces besloten. De menselijke verantwoordelijkheid betekent precies, over het al dan niet realiseren van zin te moeten beslissen (vgl. § 23 einde). De logica van zin, de rationaliteit, is iets dat onder contingente voorwaarden gerealiseerd moet worden. Deze afstand tussen logica van zin en realisatie van zin is niet door logica te overbruggen.¹⁴⁰ Weber onderzoekt de wijze waarop de realisering van zin mogelijk en werkelijk is.

Wat wil dat methodologisch zeggen? Het wil zeggen dat ideaaltypisch verstaan en feitelijke causale verklaring elkaar niet zonder meer dekken. Het verstaan verklaart pas daadwerkelijk als we de realiteit kunnen interpreteren als affirmatie van de zin welke verstaan wordt. Weber heeft deze these als verhouding van factoren uitgedrukt door te stellen dat het verklaren moet zoeken naar de feitelijke causale werking van intenties, waarden of ideeën. Door zijn dualisme van logica en feitelijke werking heeft hij het fenomeen van de menselijke verantwoordelijkheid voor de realisering van zin weer opgevat als een causaal mechanisme, waarin de menselijke rationaliteit of waarden één soort causale factor zijn. Deze 'causalistische' wijze van formuleren verduistert evenwel waar het Weber om te doen is. Weber wil laten zien dat de feitelijke causale samenhang in de sociale werkelijkheid tegelijkertijd een zinsamenhang is. De realisering van zin moet ook zinvol verstaanbaar zijn. Waar dat niet het geval is, moeten we tot een gebrek aan begrijpelijkheid en dus tot een gebrek aan verklaarbaarheid besluiten. De gebrekkigheid van het sociaal-wetenschappelijk verstaan en verklaren kan dus op een intern wetenschappelijk tekort duiden, maar ook op een gebrek aan rationaliteit en samenhang in de sociale realiteit zelf. Waar het menselijk handelen gebrek aan oriëntatie en richting vertoont, zal de verstaanbaarheid ervan proportioneel afnemen. In die mate zullen er ook leemtes in de verklaring optreden. Van een nomologische opvulling van deze leemtes hoeft men, afgezien van een zekere, meestal beperkte mate van statistische voorspelbaarheid, niet veel te verwachten. Het model van de deductief-nomologische verklaring is in de sociale wetenschap een denkconstructie waar geen realiteit aan beantwoordt.

Weber onderzoekt de manier waarop mensen omgaan met hun materiële en ideële behoefte, hun behoefte aan geluk en heil. Mensen antwoorden op hun behoefte door te streven naar de verwerving van materiële en ideële goederen. Zodra dit streven in maatschappelijke arrangementen wordt gekanaliseerd en geordend, kunnen we van institutionalisering in een levensordering spreken. Dat levensordeningen een eigen dynamiek hebben, doet niets af aan hun relatie tot de menselijke behoefte en aan hun relatie tot de ideeën, idealen of waarden die richting geven aan het streven van mensen een collectief

140 Hier ligt een parallel met Rickerts these van de irrationaliteit van de werkelijkheid (zie § 6).

antwoord op hun behoefte te vinden.¹⁴¹ Belichaming of realisering van ideeën kan dus begrepen worden als een zinvol antwoord op de oneindige behoefte die het menselijk bestaan kenmerkt. Webers begrip 'belang' (*Interesse*) drukt de cultureel geïnterpreteerde behoefte onder bepaalde structurele maatschappelijke voorwaarden en de gerichtheid van het streven op een materieel gespecificeerd, te realiseren of te bereiken doel uit. Belichaming van ideeën of waarden wil zeggen, dat in het streven om op hun behoefte een antwoord te vinden, mensen een als goed of geldig ervaren ordening van het handelen ontwikkelen. Zodra we de leidraad van die ordening in een intellectuele reflexie begripsmatig uitdrukken, kunnen we over ideeën, waarden of zinsamenhang spreken. De eenheid van verklaren en verstaan die Weber nastreeft, slaat dus op de antropologische samenhang van behoefte, streven en rationaliteit, welke in het menselijk bestaan meer of minder expliciet tot uitdrukking gebracht wordt. De gebrekkige realisering van deze samenhang is uiteindelijk de grond voor de gebrekkige begrijpelijkheid en verklaarbaarheid van maatschappelijke arrangementen en van het handelen dat zich daarin voltrekt.

We kunnen de conclusie trekken dat de discussie over de verhouding van verklaren en verstaan te lijden heeft onder Webers eigen probleem met de verhouding van idealiteit en feitelijkheid (§ 17). De samenhang die Weber probeert te denken is die van de belichaming van zin. Maar omdat hij vreest dat hij hierbij op het terrein van een metafysica belandt welke het historisch proces opvat als uitdrukking of realisering¹⁴² van het goddelijke (vgl. § 6), buigt zijn uiteenzetting telkens af naar een dualisme van zinlogica en causaal bepaalde feitelijkheid.¹⁴³ Daardoor wordt ook de verhouding van het verstaan van zin en de verklaring van feitelijke handelingen zo ondoorzichtig. Webers neiging om het zinvolle onderscheid van idealiteit en feitelijkheid te verabsoluteren tot een scheiding wekt de schijn dat het menselijk bestaan volledig te vangen is in logische structuren en causale processen (vgl. §§ 28, 29).

141 Zie de verhelderende uiteenzettingen van W. Schluchter, (1979), *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus*, p. 39vv.

142 WL 252v, 195.

143 Dat heeft Tenbruck (1975, 'Das Werk Max Webers', p. 683) tot de conclusie gebracht dat de religieuze rationalisering een proces met een immanente logica is, ook al is de feitelijke voltrekking van een rationalisering van contingente causale factoren afhankelijk, namelijk van de contingente interessen van historisch gesitueerde actoren. Schluchter (1979, p. 13, 31) merkt daarbij terecht op dat Webers nadruk op de realisering van ideeën en zijn these over het waardenconflict verhinderen dat de list der ideeën (Tenbruck, (1975), p. 684; vgl. p. 689, 691) het geschiedproces beheerst. Vgl. de kritiek op Tenbruck van Winkelmann (1980, 'Die Herkunft von Max Webers "Entzauberungs"-Konzeption').